

- Дыялекталагічны атлас беларускай мовы. Мн., 1963.
 Карский Е. Ф. Белорусы. Язык белорусского народа. М., 1956. Вып. 2-3.
 Лёсік Я. Школьная граматыка беларускае мовы. Мн., 1926.
 Мацкевіч Ю. Ф. Формы 3-й асобы адзіночнага ліку цяперашняга і будучага простага часу // Весці АН БССР. 1958. № 3.
 Нарысы па беларускай дыялекталогіі: Вучэб. дапам. / Пад рэд. Р.І. Аванесавы. Мн., 1964.
 Правапіс беларускае мовы. Мн., 1934.
 Русак В. П. Марфалагія сучаснай беларускай мовы. Мн., 2003.
 Тарашкевіч Б. Беларуская граматыка для школ. Вільня, 1929.
 Яшкін І. Я. Марфалагічныя і сінтаксічныя дыялектныя асаблівасці гаворак Слаўгарадчыны // Пытанні мовазнаўства і методыкі выкладання моў: 36. арт. / Пад агульн. рэд. праф. Ц.С. Гарбунова. Мн., 1965.

Паступіў у рэдакцыю 11.07.2003.

Святлана Барысаўна Сачанка – малодшы навуковы супрацоўнік Інстытута мовазнаўства імя Я. Коласа НАН Беларусі. Навуковы кіраўнік – акадэмік НАН Беларусі, доктар філалагічных навук, прафесар А.І. Падлужны.

Г.І. МАЛЬКО

РУСКА-БЕЛАРУСКАЯ МАРФАЛАГІЧНАЯ ІНТЭРФЕРЭНЦЫЯ Ў СУЧАСНЫМ БЕЛАРУСКІМ ПЕРЫЯДЫЧНЫМ ДРУКУ

Рассматриваются явления русско-белорусской морфологической интерференции в письменной белорусской речи периодической печати. Главное внимание уделено ошибкам интерференции в роде и числе существительных, в падежных окончаниях, в образовании сравнительной и превосходной степеней прилагательных.

The phenomena of Russian-Belarusian morphological interference in the written Belarusian speech of the press are considered in this article. Great attention is paid to interference mistakes in gender and number of nouns, in case endings, in formation of comparative and superlative degrees of adjectives.

Пры кантакце розных моў адбываецца ўзаемадзейненне іх марфалагічных сістэм. Аднак марфалагічная сістэма любой мовы ў параўнанні з лексічнай больш устойлівая да знешніх уплываў, запазычанне правілаў словазмянення з'яўляецца выключэннем. Гэтую думку выказваюць многія даследчыкі. "Інтэрферэнцыя ў марфалогіі, г. зн. запазычанне з адной мовы ў другую сістэм афіксаў і іх парадыгмаў, – даволі рэдкая" (Дьячков 1991, 85) В.Ю. Розенцвейг лічыць, што ў галіне марфалогіі інтэрферэнцыя адбываецца галоўным чынам ускосна як праяўленне тэндэнцыі да аптымізацыі (спрашчэння структур, замены сінтэтычных формаў аналітычнымі). Прамая марфалагічная інтэрферэнцыя, а асабліва перанос з адной мовы ў другую правілаў словазмянення, – з'ява вельмі рэдкая, яна назіраецца пры крытычным пункце развіцця, калі ўжо пачынаецца пераход дадзенага калектыву на другую мову (Розенцвейг 1972, 38, 43).

На ўзроўні маўлення ўплыў адной мовы на другую, асабліва калі гэта кантактныя мовы, адбываецца даволі часта. *Марфалагічная інтэрферэнцыя*, пад якой разумеюць факты адхілення ў маўленні ад марфалагічных формаў адной мовы пад уздзеяннем нормаў другой мовы, можа ўзнікаць у выніку неадрознення, змяшэння граматычных катэгорый, тыпаў словазмянення і формаўтварэння.

Некаторыя даследчыкі адзначаюць няўстойлівасць марфалагічных нормаў сучаснай беларускай літаратурнай мовы. "Марфалагічныя нормы (...) сучаснай беларускай літаратурнай мовы – самыя разгалінаваныя і хісткая" (Абабурка 1994, 87). Аб расхістанасці марфалагічных нормаў беларускай мовы і неабходнасці іх нармалізацыі пісаў і П.П. Шуба, адзначаючы, што "маўленчая стыхія як працэс бярэ верх над нармалізацыяй", і падкрэсліваючы неабходнасць упарадкаванасці, унармаванасці літаратурнай мовы (Шуба 1998, 217, 219).

Ва ўмовах пэўнай нестабільнасці марфалагічных нормаў беларускай мовы ўплыў рускай на беларускае маўленне даволі адчувальны. Нярэдка марфалагічная інтэрферэнцыя выклікаецца існаваннем слоў, якія з'яўляюцца аднолькавымі паводле гукавога складу і лексічнага значэння, але адносяцца да рознага граматычнага роду і ліку, – *паралексамі*, разыходжаннімі ў сістэме скланення назоўнікаў, прыметнікаў і лічэбнікаў, формаўтварэння прыметнікаў, спражэння і відаўтварэння дзеясловаў.

Ужыванне *назоўнікаў* з неўласцівымі формамі роду выклікае няправільнае ўтварэнне словазлучэнняў, бо аднясенне слова да пэўнага роду прадугледжвае дапасаванне да яго прыметнікаў, займеннікаў, парадкавых лічэбнікаў і каардынацыю дзеясловаў у прошлым часе. Ад роду назоўніка залежаць таксама яго склонавыя канчаткі ў адзіночным ліку. Разгледзім некаторыя прыклады неадпаведнага ўжывання родавых формаў назоўнікаў у сучасным беларускім перыядычным друку.

– *Хто мог зрабіць гэтае цуда і падарыць храму?* (Рэсп. 08.07.93. С. 6); *Якое ж усё-такі вялікае цуда ўмеюць ствараць медыкі!* (Наст. 29.07.99. С. 2). У беларускай мове назоўнік *цуд* мужчынскага роду, таму займеннікі і прыметнікі павінны дапасоўвацца да яго ў мужчынскім родзе: *гэты цуд, вялікі цуд*. Ненарматыўнае ўжыванне роду назоўніка выклікае ненарматыўныя канчаткі пры скланенні гэтага назоўніка (слова *цуд* у вінавальным склоне адзіночнага ліку павінна мець нулявыя канчатак). З'яўленне канчатка *-а* – вынік няправільнага вызначэння роду гэтага слова пад уплывам рускай мовы.

– *Такім чынам, выхоўваючы сённяшніх Алесяў і Дзяніскаў на айчынных рэкламах на тэлебачанні і мексіканскіх тэлесерыялах, мы маем тое, што маем: яблыню і тое самае яблыка, што недалёка ад яе коціцца* (БД. 1993. № 7. С. 8); *Перад Новым годам гусь за трыста ішоў* (НГ. 29.01.92. С. 6); *У адным з пад'ездаў прыжылася невялікая сабачка* (ЛШ. 25.12.91. С. 3); *Спачатку хоць цень нейкая* (Пол. 1998. № 8. С. 210). У прыведзеных прыкладах па аналогіі з рускай мовай назоўнікі *яблык, гусь, сабачка, цень* ужыты з парушэннем правілаў. Магчыма, прычынай ужывання слова *сабачка* ў жаночым родзе з'яўляецца яго фармальнае падабенства да назоўнікаў жаночага роду. Гэта выклікала няправільнае дапасаванне займеннікаў, прыметнікаў і дзеясловаў да дадзеных назоўнікаў. Адною з прычын ненарматыўнага ўжывання роду назоўніка *гусь* з'яўляецца тое, што ў рускай мове гэты назоўнік мужчынскага роду.

– *Усе гэты парадок добра ведаюць, ды не ўсе яму следуюць, скупляючы ў магазінах малако і іншыя прадукты для вывазу і перапродажы за межамі рэспублікі* (ЛШ. 20.02.99. С. 4); *Колькасць пастаяннага насельніцтва Рэспублікі Беларусь па перапісі на 16 лютага 1999 года склала 10 мільёнаў 45 тысяч чалавек* (НВ. 24.12.99. С. 2).

Змест і фармальнае выражэнне катэгорыі *ліку назоўнікаў* у беларускай і рускай мовах у асноўным супадаюць. Крыніцай інтэрферэнцыі служаць разыходжанні ў аднясенні назоўнікаў, якія абазначаюць прадметы, што не паддаюцца лічэнню, да адзіночнага або множнага ліку.

– *Не паспелі яшчэ высахнуць чарнілы пасля таго святочнага загаду па друкарні, як 11 чэрвеня 1949 года выходзіць ужо новы суровы загад аб звальненні друкара...* (НВ. Снежань 1996. № 117. С. 2). *Усяго толькі раз у тыдзень на коннай павозцы ім дастаўляюць хлеб, а за сярнічкамі, соллю, макаронамі людзям прыходзіцца самім за 6 кіламетраў хадзіць у Хада-раўку ці за 10 кіламетраў – у Каменку* (ЛШ. 31.07.99. С. 1). Множналікавым назоўнікам рускай мовы *чернила, макароны* адпавядаюць беларускія *чарніла, макарона*.

Некаторыя канкрэтныя назоўнікі выступаюць у беларускай літаратурнай мове ў трох формах: адзіночнага ліку (*корань*), множнага ліку (*карані*) і зборнасці (*карэнне*). У мастацкай літаратуры і ў гутарковай мове адзнача-

еца ўжыванне формаў тыпу *бруссі, бявенні, карэнні, калоссі, пер'і, лісці, праменні*, якія суадносяцца па марфалагічнай структуры са зборнымі назоўнікамі *бруссе, бявенне, карэнне, калоссе, пер'е, лісце, праменне* і ўспрымаюцца як формы множнага ліку.

– *Юнак прыгнуў галаву і борздзенька перакінуўся за дубовыя карэнні* (Пол. 1992. № 11. С. 207); *У адказ паляцелі каменні, пачуліся выстралы* (ЛШ. 17.01.91. С. 1); *Залатыя пер'і не заржавеюць* (Рэсп. 14.01.99. С. 1); *Аб якіх жа кліннях гаварыў на інструктажы пасланец сонечнай Грузіі...* (НВ. 16.02.99. С. 4); *У пытаннях жа, якім чынам гэта рабіць, якія звенні павінны быць больш важнымі, ...пакуль што поўны разнабой* (БД. 1993. № 12. С. 18). Формы *карэнні, каменні, клінні, звенні, пер'і* з'яўляюцца кантамінацыйнымі: яны ўтвораны па рускай мадэлі (*звенья, перья*), толькі з беларускімі канчаткамі *-ы (-і)* у множным ліку.

Пад уплывам рускай мовы адбываюцца адхіленні ад нормаў беларускай літаратурнай мовы і ў назоўніках *мужчынскага роду* з нулявым канчаткам у *родным склоне адзіночнага ліку*. Непаслядоўнае размежаванне значэнняў назоўнікаў-амонімаў мужчынскага роду адзіночнага ліку з нулявой флексіяй прыводзіць да няправільнага ўжывання канчаткаў *-а(-я)* і *-у(-ю)*: *аўтамабільнага парку – алеі парка*. Нарматыўныя формы роднага склону: *аўтамабільнага парка* (месца для стаянкі і рамонту транспарту) – *алеі парка* (вялікі сад з алеямі, кветнямі). У цэлым у беларускай мове, у адрозненне ад рускай, канчатак *-у(-ю)* мае вельмі шырокае ўжыванне. Гэты канчатак маюць назоўнікі, якія абазначаюць абстрактна-разумовыя паняцці, адцягненыя якасці, прыметы, апрадмечаныя дзеянні, працэсы, стан, розныя адчуванні, пачуцці і інш.

– *Не выключана і тое, што такім чынам ён адводзіў камісію ад абоза з каштоўнасцямі* (Пол. 1992. № 9. С. 170) (назоўнік *абоз* мае зборнае значэнне); *Але ёсць яшчэ адна прычына таго, што выхаванне дзяцей стала чыста жаночай справай, – рэзкае зніжэнне сацыяльнага статусу бацькі ў сям'і* (Рэсп. 08.05.93. С. 4) (абстрактны назоўнік *статус* абазначае стан асобы. Магчыма, адной з прычын ненарматыўнага ўжывання канчатка *-а* з'яўляецца аналогія з формай *статута*); *Па яго прапанове была распрацавана карта тэхнічнага ўзроўня на адраджэнне газагенератарнага аўтамабіля...* (Рэсп. 13.07.93. С. 6) (абстрактны назоўнік *узровень* абазначае месца ў прасторы, ступень велічыні); *Вялікая колькасць кальцыя ўтрымліваецца, напрыклад, у капусте і рыбе* (МП. 20.10.92. С. 1) (*кальцый* – рэчывы назоўнік, абазначае назву хімічнага элемента); *Для абмена прыватызачыйных бонаў на рэальныя акцыі беларускіх кампаній патрэбна стварэнне фондавай біржы...* (НГ. 26.02.92. С. 2) (абстрактны назоўнік *абмен* мае працэсуальнае значэнне); *Падпісаўшыся на "Рэспубліку", вы заўсёды будзеце мець пад рукою неабходныя вам для работы, бізнеса, жыцця ўрадавыя дакументы...* (Рэсп. 16.11.93) (слова *бізнес* абстрактнае, абазначае дзейнасць); *Правядзенне якіх канкрэтна мерапрыемстваў мяркуецца ў мэтах фарміравання ў сусветнай грамадскай пазітыўнага іміджа Беларусі?* (Зв. 10.04.96. С. 7) (назоўнік *імідж* з'яўляецца абстрактным і мае значэнне *вобраз*); *У той дзень наборшчыца ручнога набору атрымала заданне завярстаць у набор артыкул пад загалоўкам "На будаўніцтве Сталінграда"...* (НВ. Снежань 1996. С. 2) (слова *набор* абазначае апрадмечанае дзеянне).

У *месным склоне* назоўнікі мужчынскага роду ў залежнасці ад апошняга зычнага асновы маюць канчаткі *-е, -ы, -і, -у*. Канчатак *-е*, як правіла, ужываецца ў назоўніках з цвёрдай асновай. Аднак пад уплывам рускай мовы сустракаецца памылковае ўжыванне канчатка *-е* ў назоўніках з мяккай асновай:

– *Яны пазнаёміліся на дне нараджэння* (НВ. 19.11.98. С. 3) (па-беларуску *на дні*); *Чатырнаццаты раз у верасні гэтага года ў Ізраіле сабяруцца*

прадстаўнікі сусветна вядомых сельскагаспадарчых фірм (НВ. 29.01.99. С. 3); *Артысты адразу акліматызаваліся, адчулі сябе, бы ў тым раю* (Рэсп. 05.03.99. С. 11). Такія памылкі ў матэрыялах друку пачатку 90-х гадоў з'яўляюцца адзінкавымі.

Патрэбна звярнуць увагу і на скланенне асабовых назоўнікаў мужчынскага роду на *-а, -я ў творным склоне*. Выкарыстанне ў такіх выпадках канчаткаў *-ай, -яй* можна растлумачыць рускамоўным уплывам:

– *Нехта іншы з наведнікаў ахвотна падключаўся ў такую гаворку і пачынаў расказаць пра сваю сустрэчу з японскім імператарам або з папай рымскім* (Пол. 1992. № 4. С. 118); *А неўзабаве цудоўны бацька і дзядуля стане прадзядуляй* (ЛШ. 15.12.99. С. 2) (па-беларуску правільныя формы *папам і прадзядулем*).

Зафіксаваны інтэрферэнцыйныя памылкі і ў скланенні мужчынскіх прозвішчаў:

– *26 жніўня мы сустрэліся з намеснікам міністра інфармацыі Іванам Карэндай* (НГ. 05.01.93. С. 2); *Разам з Купалай* (Рэсп. 06.08.99. С. 11) (нарматыўныя беларускія формы – з *Карэндам, з Купалам*).

Па аналогіі з рускай мовай ужыты і формы роднага склону множнага ліку *кален, яблык*: *Уражлівую, чуллівую душу паэта схамянула бласлаўленне Цёткі свайму народу рашуча ўзняцца з кален* (Наст. 02.07.98. С. 4) (у дадзеным прыкладзе, акрамя таго, ужыта ненарматыўная незваротная форма дзеяслова *схамянуцца*); *У Курску яблык шмат, казаў, напамінаць хоць будзе Беларусь; Прывёз нам з Мурама амаль цэлы мяшок яблык* (Пол. 1992. № 6. С. 196). Нарматыўныя формы – *калень, каленяў, яблыкаў*.

У беларускай і рускай мовах ёсць адрозненні ў характары валентнасці і формы *вышэйшай ступені параўнання* прыметнікаў і прыслоўяў: у рускай мове фарманты *вышэйшай ступені параўнання* некаторых прыметнікаў і прыслоўяў аднолькавыя, у беларускай мове – розныя (*вышэйшы, вышэй*). Аднак па аналогіі з рускай мовай у беларускім маўленні замест формы *вышэйшай ступені параўнання* прыметнікаў часта ўжываецца прыслоўная форма:

– *Прызнанне для яго было страшней за смерць* (НГ. 14.04.92. С. 2); *Што ж, слушная думка, калі ўлічваць, наколькі нявеста (жонка?) старэй за выбранака* (РiС. 1994. № 3. С. 9); *Чамусьці ў Гомельскай вобласці ў Станіслава Шушкевіча рэйтынг увесь час вышэй*, чым у Брэсцкай і Гродзенскай (НГ. 01.01.93. С. 3); *Калі колькасць навучэнцаў меней за норму хоць на аднаго чалавека – здымаецца некалькі штатных адзінак* (Пол. 1998. № 8. С. 201); *Аказваецца, табе значна даражэй не квяцістыя заморскія краіны райскай птушкі, а сажалка ля роднага дома* (БД. 1999. № 5. С. 150); *...воднасць басейна Заходняй Дзвіны ўжо цяпер удвая вышэй за сярэдні шматгадовы ўзровень...* (НВ. 12.03.99. С. 1). У прыведзеных прыкладах ужыты нязменныя формы *вышэйшай ступені параўнання* прыслоўяў замест нарматыўных прыметнікавых формаў: *прызнанне страшнейшае, нявеста старэйшая, рэйтынг вышэйшы, колькасць меншая, краіны даражэйшыя, воднасць вышэйшая* і г. д.

Таксама пад уплывам рускай мовы ў беларускім маўленні ў ролі *найвышэйшай ступені параўнання* прыметнікаў ужываюцца формы *вышэйшай ступені*. У беларускай і рускай мовах сінтэтычныя формы *найвышэйшай ступені параўнання* ўтвараюцца па-рознаму: у рускай мове пры дапамозе суфіксаў *-ейш-, -айш-, -ш-* і часам прыстаўкі *най-* (у кніжных формах), а ў беларускай мове пры дапамозе суфіксаў *-ейш-, -эйш-, -ш-* і прыстаўкі *най-*. Аднак у беларускім маўленні назіраецца выкарыстанне рускіх мадэлей ўтварэння *найвышэйшай ступені параўнання* прыметнікаў.

– *Толькі невялікая колькасць з іх дасягнула з цягам часу вялікіх памераў і ўваходзіць у спіс буйнейшых* (БД. 1993. № 12. С. 45); *Бакі разглядаюць такі курс як вышэйшы прыярытэт сваёй дзяржаўнай палітыкі*

(ЛШ. 11.12.91. С. 1); *Адным з важнейшых фактараў, якія ўплываюць на развіццё дзіцяці, з'яўляецца асяроддзе* (Наст. 04. 02.99. С. 3); *Старэйшая ў нашым горадзе руская школа... 9 верасня мінулага года набыла назву школы-цэнтра* (ЛШ. 16.01.99. С. 1). Інтэрферэнцыйныя памылкі на ўжыванне найвышэйшай ступені параўнання прыметнікаў з'яўляюцца даволі частымі ў перыядычным друку.

Крыніцай інтэрферэнцыйных памылак ва ўжыванні лічэбнікаў з'яўляюцца разыходжанні ў сістэме іх словазмянення ў беларускай і рускай мовах. У перыядычным друку сустракаецца не вельмі шмат памылак у спалучэннях з лічэбнікамі і закранаюць яны ў асноўным лічэбнікі *два, дзве*. У рускай мове лічэбнікі *два, дзве* маюць ва ўскосных склонах аднолькавую парадыгму словазмянення (*двух братьев, стран, двум братьям, странам* і г. д.), а ў беларускай мове лічэбнікі *два, дзве* скланяюцца па-рознаму (*двух братоў, дзвюх сясцёр, двум братам, дзвюм сёстрам* і г. д.). Аднак пад уплывам рускай мовы ў беларускім маўленні лічэбнікі *два, дзве* таксама могуць мець аднолькавую парадыгму: *Але на той час адносіны двух вялікіх краін складаліся добра* (Рэсп. 25.08.93. С. 8); *Пажар пачаўся каля двух гадзін ночы...* (Наст. 24.06.99. С. 4); *Амаль двум тонам іх (апельсінаў) не знайшлося месца ў навагодніх дзіцячых падарунках* (ЛШ. 12.01.91. С. 1).

Дзеясловы незакончанага трывання ў беларускай мове ўтвараюцца пры дапамозе суфікса *-ва-* (пасля збегу зычных *-ыва-, -іва-*). Пад уплывам рускай мовы ў перыядычным друку сустракаюцца памылкі ў формаўтварэнні дзеясловаў: *Пэўна, тады нават на паперы трэба было ўзвялічываць правдыра* (НВ. Снежань. 1996. С. 2); *Перад расстрэлам здзекаваліся, як маглі: адным выкальвалі вочы, іншым рэзалі языкі, трэцім ламалі прыкладамі пальцы на руках* (Рэсп. 24.08.99. С. 7). Нарматыўнае словаўжыванне – *узвялічываць, выкальваць*.

Беларуская мова захавала былыя формы нетэматычнага спражэння дзеяслова *есці: ясі, ясце (-це)*. Форма другой асобы множнага ліку *ядзіце* з'яўляецца інтэрферэнцыйнай памылкай: *Малады чалавек, – звярнуўся ён да мяне, – даруйце, але я ўсё назіраю за вамі... У вас хіба нікога няма? Вы нічога не ядзіце...* (Пол. 1992. № 5. С. 189).

Марфалагічная інтэрферэнцыя ў пісьмовым маўленні беларускамоўнага перыядычнага друку дасягае значных маштабаў і, паводле нашых назіранняў, у апошнія гады набывае тэндэнцыю да пашырэння. У матэрыялах беларускай перыёдыкі пачатку 1990-х гг. намі зафіксавана больш за 170 марфалагічных інтэрферэм у 14 выданнях, у перыядычным друку канца 1990-х гг. – больш за 250 інтэрферэм. Найбольш распаўсюджанымі з'яўляюцца інтэрферэнцыйныя памылкі ва ўтварэнні і ўжыванні вышэйшай і найвышэйшай ступеняў параўнання прыметнікаў, ва ўжыванні канчатка *-а(-я)* замест *-у(-ю)* у назоўніках мужчынскага роду з нулявым канчаткам у родным склоне адзіночнага ліку.

Скарачэнні

БД – “Беларуская думка”, Зв. – “Звязда”, ЛШ – “Ленінскі шлях” (Горкі), МП – “Магілёўская праўда”, НВ – “Народная воля”, Наст. – “Настаўніцкая газета”, НГ – “Народная газета”, Пол. – “Польмя”, РіС – “Работніца і сялянка”, Рэсп. – “Рэспубліка”.

ЛІТАРАТУРА

- Абабурка М. Культура беларускай мовы. Мн., 1994.
 Дьячков М. В. Проблемы двуязычия (многоязычия) и образования. М., 1991.
 Розенцвейг В. Ю. Языковые контакты. Л., 1972.
 Шуба П. П. Маўленчая стыхія і патрэбнасць нармалізацыі // Беларуская мова ў другой палове ХХ стагоддзя: Матэрыялы Міжнар. навук. канф. (Мінск, 22–24 кастр. 1997 г.). Мн., 1998. С. 217–219.

Паступіў у рэдакцыю 17.03.2003.

Ганна Іванаўна Малько – старшы выкладчык кафедры рускай і беларускай моў Беларускай дзяржаўнай сельскагаспадарчай акадэміі. Навуковы кіраўнік – кандыдат філалагічных навук, дацэнт С.М. Запрудскі.